

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Niederhauser Emil: Multikulturalizmus Kelet-Európában - Jelenkori konfliktusok a nemzeti történelmi fejlődés tükrében

A különféle nemzetek együttélése a középkori Európában az újkorinál sokkal kevesebb összeütközéssel járt; a különféle konfliktusok a premodern világban eleve nem ölthettek nemzeti jelleget. A multikulturalizmus újjáépítése Európa keleti felében sokkal nehezebb körülmények között folyhat, mint Nyugaton.

Kelet-Európa a multikulturalizmus figyelemre méltó példája mindhárom alrégióját tekintve. A térségen belül ugyanis - a jobb megértés érdekében - három alrégiót különböztetünk meg. Ezek közül az egyik - ahogy manapság nevezik - *Kelet-Közép-Európa*, azaz a jelenleg használatos földrajzi fogalmaink szerint: a balti államok, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Horvátország. Ausztria, a Habsburg Birodalom részeként, az újkortól kezdve szintén Kelet-Közép-Európa-hoz tartozott. Az eképp körülhatárolt alrégiót elsősorban az a körülmény különbözteti meg a másik kettőtől, hogy az itt létrejött államok a kora középkorban a nyugati kereszténységhez, azaz a katolikus egyházhoz csatlakoztak. Ez azzal járt, hogy a nyugatról érkező szellemi áramlatok egészen a XVIII. század végéig megtorpantak az említett államok határainál. A mentalitásban, intellektuális szemléletmódban és egyéb jegyekben megmutatkozó különbségek főként ebből a körülményből fakadnak.

A másik alrégiót, amely a mai Jugoszláviát, Romániát, Bulgáriát, Albániát és Görögországot foglalja magában, *Délkelet-Európának* nevezzük. Területe azonos a valamikori Bizánci és az utána jövő Ottoman Birodalommal.

A harmadik alrégió maga a *szűkebb értelemben vett Kelet-Európa*, azaz Oroszország, Ukrajna és Belorusszia. Nem sorolom ide az orosz gyarmatokat: a Kaukázust, a Kaukázuson túli területeket és Közép-Ázsiát, amely kutatásaink szempontjából Kelet-Európán kívüli területnek tekintendő. Mindazonáltal hozzá kell tennünk, hogy Ukrajna és bizonyos mértékig Belorusszia a XIV-től a XVII. századig a lengyel-litván államközösséghez (lengyelül: *rzecz pospolita*, azaz köztársaság) tartozott, s a görög katolikus (*unitus*) egyház részeként nyugati befolyás alatt állt. Délkelet- és Kelet-Európa államai azonban többségükben a keleti ortodox egyházhoz csatlakoztak, ami megint csak rányomta a bélyegét lakóik mentalitására.

A három alrégió abban is hasonlít egymásra, hogy az itt található országok lakossága meglehetősen kevert. A térség történelmi fejlődésének eredményeként ugyanis különböző eredetű népek települtek egymás közeli szomszédságába lehetetlenné téve az etnikai határok pontos meghúzását. Az etnikai különbségek nem egyszer társadalmi különbségeket is jeleznek: a földbirtokos más nemzetiségű, mint a paraszt, a város lakó pedig megint csak más nemzetiséghez tartozik - csaknem a kezdetektől fogva.

De miféle kezdetektől fogva? Angolszász szokás szerint az i. sz. 500. évet tekintem kiinduló pontnak. Kelet-Európa ekkor azonos a Bizánci, más néven a késő Kelet-római Birodalommal. A birodalmon kívüli területek etnikai összetételéről nincs tudomásunk. A régészeti leletek nem árulkodnak arról, milyen népek lakhattak egykor az ásatások színhelyén. Ami bizonyosnak tűnik, az a szlávok jelenléte a Bizánci Birodalomtól északra. Ezek a szlávok hamarosan keresztülözönlöttek a birodalom határain, egészen az anatóliai területekig jutottak, és tartósan letelepedtek a Balkán-félszigeten. Valószínű, hogy a románok ősei valahol a Balkán középső vidékén, az illír és/vagy trák eredetű albánok szomszédságában kovácsolódtak egységes etnikummá. A latin nyelvjárást beszélő románok mellett örmények és egyéb kaukázusi népek is éltek a félszigeten.

Az északi vidékeken különböző szláv törzsek éltek. Ezek alapították meg később a Nagy Morva Birodalmat, amelynek pontos elhelyezkedése máig vitatott. A nomád magyar törzsek a IX. század végén érkeztek feltehetően Nyugat-Szibériából, letelepedésükkel éket verve a szláv népek közé. A honfoglaláskor valószínűleg vlachokat, azaz románokat is találtak a térségben. A magyarok i. sz. 1000-ben keresztény királyságot hoztak létre. Telepéseket hívtak be nyugatról, főleg németeket a Szent Római Birodalomból, de rajtuk kívül franciák és olaszok is érkeztek. Itáliából hittérítők, a német területekről lovagok, szerzetesek és városalapító polgárok jöttek be az országba. A királyság különböző vidékein települtek le, és - a sztyeppékről beáramló török törzsekkel együtt - fokozatosan beleolvadtak a magyarságba. Szent István, az első magyar király, fiához intézett intelmeiben arról beszél, hogy az egy nyelvű és egy szokású királyság gyenge. *Vendégeket kell befogadni az országba, hogy megtanítsák a magyarokat a keresztény szokásokra és különböző mesterségekre.*

Hasonló volt a helyzet Csehországban. Mivel a fejedelemség - 1212-től királyság - beleolvadt a Szent Római Birodalomba, új telepések elsősorban a német területekről vándoroltak be, hogy új hazát találjanak a határmenti hegyvidékeken, ahol az ércbányászat biztosított számukra megélhetést, és a városokban, ahol mesteremberként és kereskedőként teremtették elő a kenyérre valót.

A német telepéseket és polgárokat Lengyelországban is megtaláljuk, először 963-ban tesznek róluk említést. Akárcsak Magyarországra és Csehországba, ide is magukkal hozták a földművelés és a bányászat új módszereit, s még egy új társadalmi státuszt is meghonosítottak az egykori rabszolgák és szabadok számára - a bérlőét. A lengyel területektől északkeletre feküdt a balti népek közé tartozó pogány litvánok földje. Jogaila (később lengyelül Jagiello) hercegnek a lengyelországi Hedwig-Jadwiga királynővel kötött házassága után, 1385-ben Litvánia felvette a nyugati kereszténységet (a XIII. században egyszer már sor került erre, ám sikertelenül), és perszonál, majd később reál unióra lépett a lengyelekkel. Az egyesült birodalom számos területet elhódított Oroszországtól; az itt élő ortodox keleti szláv lakosság azonban megőrizte különállását, belőlük alakult ki az ukrán, illetve a belorusz etnikum.

Az ősi Ruszt viking harcosok és kereskedők alapították a IX. században; földjét keleti szláv népek lakták, de határai mentén finnugor és török törzsek települtek le, majd kerültek orosz fennhatóság alá, ahogy északkelet felé vándoroltak. A déli orosz sztyeppe emberemlékezet óta nomád törzsek, kunok, tatárok és egyéb ázsiai népek otthona volt; az orosz birodalom hosszú évszázadok után rájuk is kiterjesztette uralmát.

A mai kelet-európai nemzetek különböző népektől és államalakulatoktól származtatják magukat. Nem mindig könnyű, kimutatni ezeket a kapcsolatokat, de a történészek fáradhatatlanul, kimeríthetetlen képzelőerővel keresik az ősi dicsőség nyomait. Ezzel szemben a középkori ember aligha tudta volna megmondani, melyik nemzetiséghez tartozik.

Hozzá kell tennünk, hogy a latinul beszélő Kelet-Közép-Európában ismerték ugyan a „*natio*” fogalmát, de a feudális, földbirtok szerint szerveződő uralkodó elitet értették alatta (*status et ordines*). Lehetett tehát valaki nemzetiségét tekintve litván származású, mégis a lengyel nemzet, értsd: a nemesség tagja (*gente Lithuanus, natione Polonus*). Ugyanez volt a helyzet Csehországban és Magyarországon is (*natio bohémica, natio hungarica*).

A balkáni szlávok több államot is alapítottak; a bolgár (ez i. sz. 680 körül, eredetileg török államalakulatként szerveződött, de a hódítók később beleolvadtak a szlávokba), a horvát és a szerb államon kívül még bosnyák állam is létezett. A bizánci, majd az Ottoman török hadak

időről időre lerohanták ezeket a képződményeket. A XIV. században jött létre a Moldvai és a Havasalföldi Fejedelemség, amely hol magyar, hol lengyel fennhatóság alatt állt. E két román fejedelemség a XV. század végétől a török birodalom adófizetője lett.

A XIV. század közepétől a XVI. század elejéig hatalmas változások mentek végbe. A térség eredetileg is sok nemzetiségű államai helyén négy, többféle kultúrát magába olvasztó birodalom jött létre: a Habsburg Birodalom, a lengyel-litván állam, Oroszország és az Ottomán Birodalom. Ezekben az államalakulatokban egyre több nemzetiség keveredett. A törökök elől menekülő délszlávok a XIV-XV. században érték el a magyar határokat, és elsősorban az ország déli vidékein települtek le. A Habsburg Birodalmon belül élő román népesség is nőttön nőtt, függetlenül attól, hogy honnan származott, a Balkánról vagy Erdélyből. Csehországba a németek települtek be mind nagyobb számban. Ebben az időszakban érkeztek meg a Német Birodalomból és a Spanyol Királyságból kiűzött zsidók a lengyel-litván állam és az Ottomán Birodalom területére. Miután a törökök meghódították a magyar állam középső részeit, délszlávok, törökök, görögök és örmények áramlottak be ezekre a vidékekre. A balti térségben a német lovagrendet és a német városlakókat svéd hódító hadak követték elfoglalva a balti törzsek területeinek egy részét.

Hogy tovább bonyolítsuk a helyzetet, a történelmi Magyarország visszafoglalása után az uralkodók idegen telepéseket, elsősorban katolikus német parasztokat hívtak be az elnépteledett vidékekre. Rajtuk kívül azonban nagy számú szerb, sőt bolgár is érkezett, az előbbieket főleg az 1690-es nagy üldöztetések elől menekülve. A szlovákok és a rutének Magyarország északi részeiből a melegebb éghajlatú és termékenyebb nagy magyar Alföldre vándoroltak, és az ország legdélibb határáig jutottak. A mai Vajdaság területén különböző népek települtek le, köztük még cseheket is találunk. *Egyik etnikum sem került azonban többségbe - sem abszolút, sem relatív értelemben.* Oroszországban német és szerb telepések kerestek új hazát olyannyira, hogy a déli vidékeket Új Szerbiának nevezték (a mai Ukrajna területén).

Hogy a hatalom miként viszonyult az így kialakult helyzethez, az országonként változott. A Habsburg Birodalom, bár valamennyi állam közül itt uralkodott a legszélsőségesebb abszolutizmus, elismerte a cseh, a magyar, és a horvát rendek létét, sőt Lengyelország első felosztása után a lengyel rendekét is. Az 1620-ban vívott fehérhegyi csatát követően számos arisztokrata érkezett a birodalom különböző részeiből, köztük spanyolok és portugálok a németekről és olaszokról nem is beszélve. Bár az újonan jött arisztokraták hatalmas birtokokat kaptak Cseh- és Morvaországban, a földbirtokos elitnek legalább a fele tgvábra is cseh származású volt. A rendek hatalma és befolyása megmaradt. Ugyanilyen kép fogad Magyarországon, Horvátországban és Sziléziában, ez utóbbit azonban a XVIII. századközepén Poroszországhoz csatolták. Másként alakult azoknak a népeknek a sorsa, amelyeknek nem volt saját arisztokráciájuk és nemességük. Közéjük tartoztak az Ausztria déli tartományaiban élő szlovének, továbbá a magyarországi szlovákok és románok. A szerbek sajátos helyzetben voltak: önálló egyházzal rendelkeztek, s időről időre zsinatot hívhattak össze. A galíciai ukránok hasonló cipőben jártak, mint a szlovének vagy a szlovákok.

Eltérően alakult a történelem a lengyel-litván államban. Az 1569-es lublini unióval a litvánok ugyan egyenrangúakká váltak a lengyelekkel, csak hogy a litván nemesség erősen ellengyelesedett. Hasonló történt a keleti országrész keleti szláv nemzetiségű arisztokratáival és nemeseivel is. Nem kaptak egyenlő jogokat még a breszt-litovszki egyházegyesítés után sem, amikor az ortodox egyház elismerte a pápa fennhatóságát. A zsidók sem földműveléssel, sem iparúzással nem foglalkozhattak, s így gettóikba zárva megőrizték ősi kultúrájukat.

Az orosz birodalom a XVIII. század folyamán az egész balti térséget bekebelezte, de egyedül a német bárók és polgárok számára biztosított kiváltságokat. A politikai elitnek eszébe sem jutott, hogy az észti és lett parasztok egyáltalán a világon vannak. A Fekete-tenger partjára érve az orosz hódítók tatárokkal találkoztak. A Krími Kánság valamikor félelmetes ellenség volt. De most, leigázva, már nem számított. Akárcsak a kisorosznak nevezett ukránok, vagy a fehéroroszként emlegetett beloruszok, akik, mint a nevük is mutatja, valamennyien oroszok voltak.

Az Ottomán Birodalomban mindössze kétféle embert ismertek, mohamedánokat és nem mohamedánokat. E két csoport etnikai összetétele közömbös volt a hatalom számára. Mindazonáltal tagjaik különböző felekezetekhez, illetve egységekhez, az úgynevezett *milletek*-hez tartoztak. E különböző csoportok különböző etnikumokat képviseltek. Így tehát a török kormány - a Habsburgokhoz hasonlóan - elismerte, hogy határain belül többféle kultúra él egymás mellett. A nemzetiségi és felekezeti hovatartozás mindenhol szoros összefüggésben volt egymással - akárcsak ma.

A tradicionális társadalmakban az etnikai különbségeknek nem volt jelentősége. Valamennyi birodalomban létezett egy „*lingua franca*”; a Habsburg-területeken ennek szerepét a német és a latin, Lengyelországban a lengyel és a latin, Oroszországban az orosz, a török birodalom balkáni tartományaiban pedig a görög töltötte be. E nyelveket általában mindenki megértette. Nem a nyelvi, hanem a társadalmi különbségek számítottak.

A következő nagy változást a francia felvilágosodás, és a nyomában kitörő forradalom hozta. *Kelet-Európában a felvilágosodás indította el a nemzeti mozgalmakat. A romantikus eszmék szintén hozzájárultak a nemzeti érzések fellobbantásához.* Kialakulóban volt a nemzet, a szó mai értelmében. A Kelet-Európa számára mindig követendőnek tekintett Nyugat kétféle utat kínált: a franciát és a németet. *A francia út a nemzetállamot jelentette, egyenlő jogú polgárokkal és a nemzeti eszme kultuszával.* A meglévő nemzetiségi ellentéteket Franciaországban nem vették tudomásul. A második utat képviselő németek több mint 300 országba szétszórva éltek, s csupán 1806-ig egyesültek a Szent Németrómai Birodalomban. *A nemzet kötőeleme a nyelv és a kultúra volt.* Kelet-Európa, amelynek nemzetiségei kívül rekedtek az államhatalmon, az utóbbi példát követte.

Kelet-Európában egymás után indultak újukra a nemzeti mozgalmak, amelyeket a kortársak rendszerint nemzeti újjászületésnek, újjáéledésnek, ébredésnek neveztek. Miroslav Hroch cseh történész három szakaszt különít el e mozgalmak történetében. Az első szakaszban a mozgalmat mindössze maroknyi értelmiségi képviseli, akik fel akarják ébreszteni, éleszteni az alvó nemzetet. A második szakaszban ezek az értelmiségiek a nemzeti eszme hirdetésével mind szélesebb közönséghez jutnak el. A harmadik szakaszban a nemzeti eszme a tömegeket is magával ragadja. E folyamatot elsősorban az iskolák mozdítják elő, amelyek arra tanítják a tömegeket, hogy valamely nemzethez tartozzanak. *A nemzet az identitás meghatározójává vált, és ezt az identitást már nem az határozta meg, hogy az egyén kinek az alattvalója vagy melyik város polgára.* E nemzeti tudat meggyökeresedése nem ment végbe egyik pillanatról a másikra, igénybe vette 1789-től 1914-ig csaknem az egész hosszú XIX. századot.

A nemzeti újjáéledés során két tényező jutott különösen fontos szerephez: a nyelv és a történelem. A nemzeti irodalmi nyelvet vagy az ősi, elsüllyedt nyelvi normákból vagy a beszélt nyelvből kiindulva kellett megteremtteni. Nyelvújításra is szükség volt, hogy a nyelv, a modern kor követelményeinek megfelelően, a mindennapi élet új jelenségeinek kifejezésére és a művelt társalgásra egyaránt alkalmassá váljon. Azok az etnikai közösségek, amelyek nem

alakították ki saját irodalmi nyelvüket, nem forrtak nemzetté (mint például a németországi szorbok).

A nemzetté válás másik eszközét a nemzeti történelem jelentette. Ahol létezett egykor feudális nemesség, amely ténylegesen működtette az államot, ott a nemzeti történelem csaknem teljesen egybe esett a történelem valódi menetével. Ahol hiányzott az ilyen uralkodó elit, ott az ébredők mítoszokhoz folyamodtak.

Miután a potenciális nemzet valamennyi tagjában felébredt és kikristályosodott a nemzeti tudat, megszületett maga a nemzet. A kulturális törekvések helyét politikai törekvések vették át. A nemzeti mozgalmak vezetői először egyfajta autonómiát követeltek a soknemzetiségű birodalmon belül, távoli célként a teljes függetlenséget és az önálló államiságot tartva szem előtt.

A hosszú XIX. század elején Lengyelország eltűnt Európa térképéről. Az eredeti államnak csupán egy töredékét állították helyre mint az orosz cár uralma alatt álló lengyel királyságot. Megmaradt a három soknemzetiségű birodalom, a Habsburg, az orosz és a török. Ez utóbbi fokozatosan széthullott az egymást követő nemzeti felkelések és forradalmak következményeként. Helyén nemzetállamok alakultak: a szerb (1804-1815), a görög (1829), a két fejedelemség egyesülésével a román (1859-1861), végül a bolgár (1878) és az albán (1912). A balkáni háború kitöréséig a Balkán-félsziget egy része török uralom alatt maradt. Az új nemzetek népes kisebbségeket hagytak mind az Ottomán, mind a Habsburg Birodalomban, amelyet az 1867-es kiegyezés után Osztrák-Magyar Monarchiának neveztek.

Ebben az államalakulatban a nemzetek nem követeltek teljes szuverenitást, csupán nemzeti autonómiát. Mint Palacky, a cseh történész és politikus 1848-ban megállapította: az oroszok és németek közé szorult kis nemzeteknek - amelyek ezt a birodalmat alkották - ki kellett tartaniuk Bécs mellett, ha nem akartak német vagy orosz uralom alá kerülni. A kormány számára lassan tudatosult, hogy milyen sokféle nemzet él együtt a birodalomban. A kiegyezés után az osztrák és a magyar kormány kétféle viszonyt alakítottak ki a nemzetekkel, vagy ahogy nevezték őket: a nemzetiségekkel szemben. Azok a nemzetek (*Volksstämme*), amelyek Ausztriában, azaz a birodalom Lajtán túli területein éltek, már az 1848-as alkotmány értelmében is teljes egyenlőséget élveztek. Saját iskolákat, kulturális szövetségeket, sőt egyetemeket alapíthattak. A cseheknek Prágában működött az egyetemük a középkori prágai univerzitás szétválása után (az egyikből cseh, a másikból német egyetem lett), a lengyeleknek pedig két egyetemük is volt, egy Krakkóban, egy meg Lemberg-ben (ma Lvov). A nemzetek politikai pártokat szerveztek - nem is egyet -, amelyek a tartományi parlamentekben (*Landtag*) és a központi Reichsratban képviselték érdekeiket. A közigazgatás valamennyi szintjén saját nyelvüket használhatták.

Hasonló jogokat élveztek a magyar korona területén élő horvátok is. Saját parlamentjük volt, és önálló kormányuk is működött, amely azonban csak belügyekben mondhatta illetékesnek magát. A horvátok részt vehettek a magyar országgyűlés döntéseiben, nyelvüket hivatalos nyelvként használhatták, s a zágrábi egyetemen kívül még tudományos akadémiát is alapítottak, amely Horvát (hivatalosan Délszláv) Tudományos Akadémia néven nyitotta meg kapuit. Hasonló intézményeket hoztak létre a csehek és a lengyelek is a lajtán túli vidékeken. A Magyarországon élő többi nemzetiség: a románok, a szlovákok, a szerbek és rutének számára az 1868-as nemzetiségi törvény csupán a magyar politikai nemzet részeként biztosított egyenlő jogokat.

(Amennyiben a dolgok kedvezőbben alakulnak, a francia minta vált volna követendővé). Ezeknek a nemzetiségeknek megvoltak a maguk - többnyire a különböző egyházak által működtetett-iskolái és kulturális intézményei. A közöttük deklarált egyenlőség azonban egyre korlátozottabb érvényű volt. Magyarország soknemzetiségű állam volt, de egyidejűleg megmaradt magyar nemzetállamnak.

Még rosszabb volt a helyzet Oroszországban és az újonnan alakult balkáni államokban. Oroszországban egyedül az orosz nemzetiséget ismerték el, és a balti nemzetek, illetve a lengyelek még azok után sem merték szóba hozni az autonómia kérdését, nem beszélve a függetlenségről. A helyzet az 1905-ös forradalom után sem változott, amikor félpárlamentáris rendszert hoztak létre. Ukrajnában már 1863-ban betiltották a sajtótermékek nyomtatását. Ukrán könyvek és folyóiratok csupán Galíciában jelenhettek meg. Oroszország - bár ezt hivatalosan sohasem jelentették ki - egyetlen politikai nemzet otthona volt.

A megalakulásuk utáni első évtizedekben a balkáni államok területén még nem éltek számottevő nemzeti kisebbségek. Ebben az időben inkább az okozott gondot, hogy a nemzet tagjainak egy része a határokon kívül rekedt, és az anyaországra várt a feladat, hogy felszabadítsa őket. 1878 után azonban jelentős török kisebbség került a bolgár állam területére. 1913-ban felosztották Macedóniát, s lakói zömükben szerb és görög fennhatóság alatt éltek tovább. Ezek az államok könnyedén megoldották a macedón kisebbség okozta gondokat. Szerbia valamiféle furcsa dialektust beszélő szerbeknek tekintette őket. A görögök pedig kijelentették, hogy a macedón nemzetiség a hellén nép egyik szláv nyelvet beszélő ága.

Oroszország, valamint a balkáni államok nemzetállamnak tekintették magukat, és nem ismerték el, hogy határaikon belül többféle kultúra él egymás mellett. A Balkánon elvárták a nemzetiségektől, hogy asszimilálódjanak. Az Orosz Birodalomban már kissé más volt a helyzet, a zsidók asszimilációja elé például kifejezetten akadályokat gördítettek. A varsói kormány (a korábbi Lengyel Királyság) területén a zsidó és a német kisebbség asszimilálódott a lengyelekhez. Ausztriában kölcsönös volt az asszimiláció: az egykori német Prága cseh város lett, a Bécsben nagy számban élő csehek pedig osztrákokká váltak. Magyarországon a nemzetiségek ellenálltak az erőltetett asszimilációnak, a városokban viszont megindult a természetes egybeolvadás, amelynek eredményeként a századfordulón Budapest már magyar városnak mondhatta magát. Az asszimiláció tehát nagyrészt városi jelenség maradt, a parasztság csaknem mindenhol érintetlenül megőrizte hagyományait.

Az első világháború után ismét fordulópontra következett a térség történetében. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában egymás után jöttek létre az új nemzetállamok. Jugoszláviának - eredeti nevén Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak - és Csehszlovákiának már a nevéből is kiolvasható, hogy sok nemzetiségű állam. A csehszlovák kormány hiábavaló erőfeszítéseket tett a csehszlovák nemzet létrehozására, amelynek gondolata ellen még maguk is a csehek is berzenkedtek. E két alrégióban a két világháború között voltaképpen nem létezett olyan állam, amely ne tudott volna határai között kisebb-nagyobb nemzeti kisebbségeket. Még Ész- és Lettországon is számottevő kisebbség élt, elsősorban németek és oroszok. Magyarország lakosságának egyharmadát, Ausztria pedig német ajkú népességének valamivel több mint egyharmadát elvesztette. A macedónok zöme jugoszláv, értsd: szerb fennhatóság alatt maradt, a bolgárok pedig kezdték a területükön élő macedónokat egyre inkább bolgároknak tekinteni.

A Népszövetség által kidolgozott kisebbségvédelmi rendszerhez valamennyi kelet-európai államnak tartani kellett magát (a Szovjetunió kivételével). A kisebbségek panaszt tehetek az őket ért hátrányos megkülönböztetések ellen - bármilyen formában nyilvánultak is meg -, és a

kormányoknak kötelességük volt választ, valamint megfelelő elégtételt adni. A rendszer azonban valójában nem működött. A két világháború közötti évtizedekben 8.000-nél is több panaszt küldtek a Népszövetséghez, ám ezek közül alig több mint ezret intéztek el. Az esetek többségében az érintett kormányok arra való hivatkozással nem tárgyalták le a beérkezett panaszokat, hogy azok sértik államuk szuverenitását. A multikulturalizmus, amely még a háború előtti időszakénál is fokozottabb volt, a politikusokat és a nyugati értelmiségieket egyaránt bosszantotta.

A világtól elszigetelt Szovjetunió egyebek közt azért nyerte meg a forradalmat, mert a cári birodalom kis és nagy népeinek egyaránt egyenlőséget és függetlenséget ígért. Sorra alakultak a független és autonóm köztársaságok, az aprócska nemzetek pedig legalább megkapták az autonóm terület státuszát. Ám a szovjet rendszer valójában csupán formális egyenlőséget biztosított az orosz kézben lévő kommunista párt uralma alatt. A többi nemzetnek népi együttesekkel kellett beérnie. E nemzetek egy része - némelyikük egyáltalán nem ismerte az írást vagy arab írásjeleket használt - új, latin betűs ábécét kapott a húszas években, de csak azért, hogy a harmincas években ugyanezt cirill betűsre cseréljék. A kommunista párt által hirdetett bőségszocializmus a valóságban nagyorosz nacionalizmusnak és sovinizmusnak bizonyult. A birodalmon belül élő nemzetek történelmét össze kellett kapcsolni az orosz történelemmel, a szovjet népek barátságát pedig ősréginek kiáltották ki. Függetlenségről szó sem eshetett; az ilyen irányú követeléseket a burzsoá sovinizmus és szeparatizmus jelének tekintették, mint ilyen elutasították és büntetéssel sújtották.

Amikor a német megszállókat Kelet-Európában az oroszok váltották fel, a fent leírt, orosz nacionalizmussal ötvözött szovjet típusú internacionalizmust az egész térségre rákényszerítették, egyedül Görögország maradt kivétel. Ez a fajta internacionalizmus, amelyet még a renitens Jugoszlávia, majd Albánia is a magáévá tett, a régió államaiban sem volt mentes a rejtett nacionalizmustól. Magyarországon a kommunisták a nép ellenségei: a Habsburgok, a németek és egyáltalán a Nyugat ellen vívott szüntelen harcként értelmezték a történelmet. Bulgáriában Bizáncot, Szerbiát és a török birodalmat tették meg főellenségnek, azaz mai fogalmakra lefordítva: a két NATO-államot és a fekete bárány Jugoszláviát. A lengyelek és a csehek a németeket tekintették örök ellenségeiknek, s még folytathatnánk a sort. Bezzeg az oroszok mindig is jó nagy testvérek voltak, s ha netán mégis másképp alakult, mint Magyarországon 1849-ben, akkor azt egyszerűen a cárizmus rovására írták. A lengyeleknek még óvatosabbaknak kellett lenniük.

Az európai népi demokráciák *elvileg nemzetállamok* voltak; a németeket kitelepítették, a csehszlovákiai magyarok egy részét úgyszintén. A nemzeti kisebbségek - még a németek is - csak szálka voltak a kormányok szemében. A szocialista országok kötelező jellegű barátsága csak üres szó maradt, az ember jobban tette, ha megfeledezett határon túl élő honfitársairól. Olykor-olykor elhangzott, hogy a nemzetiségek hidat jelentenek az államok között. De bármilyen hévvel emlegették is ezt, senki sem törődött azzal, hogy valóban eljártsszák e szerepet. Ha mindössze csekély számú nemzetiség élt egy országban, akkor viszonylag jó bánásmódban részesült. A tekintélyes nemzeti kisebbségek azonban örökös fenyegetést jelentettek az állam biztonságára, s így semmi jóra nem számíhattak.

A nyugatiak előszeretettel hangoztatják, hogy 1989 után az elfojtott nacionalizmus hirtelen a felszínre tört. Az igazság azonban az, hogy a nacionalizmust korántsem fojtották el, csupán eltorzították, és a Nyugat, az osztályellenség, illetve az egyéb ősi ellenségek ellen irányították, amelyekből valamennyi kelet-európai nemzetnek volt egy pár. A nacionalizmus ilyen eltorzított formában élt tovább, nem mentesen a szocializmus előtti időszak

nacionalizmusának egyes elemeitől. A kommunizmus idején nem kerülhetett sor katonai összeütközésre, csak ha a hatalom elleni nyílt támadást kellett levérni (1953, 1956, 1968, 1980-1981). 1989 után a nemzetek közti gyűlölet szabad utat kapott.

Az évszázadok óta megoldatlan gondot jelentő kisebbségek továbbra is velünk élnek, és ellenállnak minden beolvasztási kísérletnek. Hatalmának utolsó éveiben Ceaușescu nyíltan törekedett arra, amit mások csak burkoltan mertek megpróbálni. Most eljött az ideje, hogy folytassák Ceaușescu örökét. A népes nemzeti kisebbségeket sehol sem nézik jó szemmel. Pedig milliók vannak ilyen helyzetben, egyebek közt tíz millió orosz a volt Szovjetunió területén. A csekély számú kisebbségeket viszont megtűrik, mint például az olaszokat Horvátországban.

Az elmondottak alapján úgy tűnik, a nagy politikai átalakulások ellemére a *nemzetek magatartásmódját inkább a folytonosság, semmint a változás jellemzi*. Igyekeztem bemutatni a Kelet-Európában meglévő kulturális sokféleséget, végigkövetve az egyes történelmi korokat. A különböző kultúrájú etnikumok 1789 előtt még viszonylag jól megfértek egymással, a probléma jószerével meg sem fogalmazódott. 1789 után, a nemzeti újjáéledéssel, a nemzetállamok kialakulásával és az egységes nemzet megteremtésére irányuló igény megjelenésével a helyzet gyökeresen megváltozott. Megkockáztathatjuk az állítást, hogy a multikulturalizmus meghátrált a nacionalizmus, a nemzeti identitás vagy a sovinizmus - kinek mi tetszik - erői előtt. Az úgynevezett nemzetállamok határain belül és kívül ma egyaránt a gyűlölet uralkodik.

De bízhatunk-e így a jövőben? Tertullianus szavaival élve: *Credo, quia absurdum* (Hiszem, mert lehetetlen).

Eszmélet folyóirat, 30. szám (1996. nyár)